

TÜRKİYE'DE GÖÇ VE BUNA BAĞLI OLARAK “GECEKONDU AĞALIĞI” OLGUSU

Yrd. Doç. Dr. Samettin GÜNDÜZ* - Öğr. Gör. Yunus AYDIN**

Öz

Bu çalışmada 1950-1990 yılları arasında Türkiye’de yapılan nüfus sayım sonuçlarına bağlı olarak kırsal yaşamdan kentlere yönelik göçü, göçün sosyal tabakalaşmaya etkisi ve gecekondulaşmanın katmanlaşmasıyla ortaya çıkan gecekondu ağalığı olgusu incelenmiştir. Türkiye’de iç göçün kırdan kentlere doğru hareketi yeni yerleşim alanlarında farklı tabakalaşma sürecini başlatmıştır. Bu süreci sosyal hareketlilik ve çeşitleriyle ilgili açıklamalar yapılarak, kırdan-kente göçün ortaya çıkarmış olduğu sosyal hareketliliğin büyük kentlerde oluşturduğu gecekondulaşmanın kendi içersinde katmanlaşmasıyla oluşan “Gecekondu Ağa”lığını açıklamak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, Sosyal Tabakalaşma, Sosyal Hareketlilik, Gecekondu Ağalığı.

Abstract

Migration In Turkey And The Related Phenomenon Of “Shanty House Feudals”

The aim of this research is to provide information about social classification and the migration from rural areas to cities by the help of the results of population censuses done in Turkey during 1950 and 1990. It is observed that social mobility in Turkey caused by migration is intensified from rural areas to cities as in the form of both horizontal and vertical mobility. Social mobility caused by migration is usually seen as a horizontal

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü.

** Uzman Sosyolog.

mobility. In short, the effects of the migration as a social phenomena will be evaluated.

Key words: *Migration, Social Classification, Social Mobility, Horizontal And Vertical Mobility.*

Giriş

1950'li yıllarda kırdan kente göçle başlayan hareketlilik ülkemizin yerleşim modellerinde önemli değişikliğe yol açmıştır. Hızla artan nüfus toplumsal ve coğrafi hareketliliği de artırarak Türk toplumunda gözle görülür bir değişiklik yaratmıştır¹. Özellikle kırsal kesimde toprağa bağlı olarak yaşayan kimseler, kentlere göç ederek, kısmen fabrikalarda büyük bir kısmı da marjinal işlerde (işportacılık, seyyar satıcılık, inşaat sektöründe) çalışmaya başladılar². Cumhuriyetin kuruluşunda nüfusun dörtte biri kentte, dörtte üçü kırdan yaşarken giderek bu oran tersine dönme ivmesi kazanmış bulunmaktadır. 1990 nüfus sayımında kentsel nüfus oranı kırsal nüfus oranını hızla aşarak % 60 oranında gerçekleşmiştir³.

Türkiye'de göç olgusunun insanlar üzerindeki değişimleri inceleyen Kıray şöyle bir saptama yapmaktadır. Gerçekte, kırsal alanda göç edenlerin göç nedeni olarak %52 toprak yitimi ve %22 işsizliği göstermektedirler. Bu oranlar kırsal çevrede insan-toprak ilişkilerinin temelden değişmekte olduğunu "köylerin" artık köylü olmadıklarının ve olayın dönüşü olamayan bir süreç niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır⁴. 1980'li yıllar Türkiye'sinde göçün kentlere doğru yoğunlaşmasıyla gecekondulaşma oranında beklenmedik artış olmuştur. Türkiye'deki gecekondulaşma özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde yaşanmıştır. Türkiye'de 1990 yılında yapılan tespitlere göre kentlerde 1.500.000 civarında gecekondu inşa edildiği tespit edilmiştir. 1990 nüfus sayımına göre Türkiye nüfus yoğunluğu bakımından dünyanın en kalabalık dokuzuncu, nüfus artış hızı ile onuncu ülkesidir. Yine 1990 sayımına göre şehir nüfusu son otuz yılda yüzde 4,4 artış göstermiştir. Şehirlerde Türkiye ortalamasının yüzde birlik artış hızında köyden şehre göçlerin etkisi büyüktür.

Unat'a göre ise, büyük çaptaki göç hareketleri, geniş üyeli gurupların yaşamında önemli değişiklikler yaratmakta ve bu arada mesleki uğraşı ve saygınlıklarda da farklılıklara yol açmaktadır⁵. Kırsal nüfus tarımsal etkinliklerde bulunurken, fabrikalarda makinalarda çalışmaya geçtiler. Kırsal alanlardaki evlerinin yerini kentlerdeki apartman katları veya

¹ Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınları, Ankara, 2004, s. 120.

² Birsen Ersel, "Kentleşme Göç ve Yoksulluk", 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, İmaj Yay., Ankara, 2002, s. 55.

³ Gökçe, "a.g.m.", s. 120.

⁴ S. Güven, *Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları*, TODAİE Yay., Ankara, 1977, s. 16.

⁵ Nermin Abadan Unat, "Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri", *SBF Dergisi*, C. XXVII, No: 2, Ankara, 1972, s. 39-40.

kentlerin varoşlarındaki sağlıksız, konutları aldı. Birçok yan gelirlerden mahrum kalarak sadece gündelik ücretle yetinmek zorunda kaldılar⁶.

Türkiye'nin nüfus yapısındaki kırdan kente göçle başlayan hareketlilik hem köy hem de kent yaşamını değiştirmiştir. Ortaya çıkan değişimin köy yaşamında çalışan nüfusun kentlere göç etmesiyle sosyal ve iktisadi alanlarda üretim yapamayan yaşlıların köyde yaşamasını, kentlerde ise gecekonduların ortaya çıkarmıştır. Kırsal alanlardan kentlere göç eden insanların beklenmedik sorunlarla karşılaşması kent yaşamına uyumu zorlaştırmıştır. Bu zorluklar gecekonduların yaşamında kapalı yaşam koşullarını etkin hale getirmesiyle yeni tabakalaşma biçimi gecekonduların ağırlığını ortaya çıkarmıştır.

Gecekonduların yapıları gereği kırsal kesimden kentsel kesime göç eden nüfusun kentleşme ya da kentsel yaşamla bütünleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmalar kente göç edenlerin kentle bütünleşmesinin daha çok maddi kültür yolu ile gerçekleştiğini göstermektedir⁷. Gecekondularda yaşayanların kendilerine özgü "gecekonduların kültürü"nü oluşturdukları karşılaştıkları sorunların kırsal sorunlardan farklı olmasına rağmen kırsal alana özgü tekniklerle çözmeye çalışmaları gecekonduların ağırlığının güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye 1950-1990 yılları arasında planlı ve disiplinli olarak gecekonduların önüne geçememiştir. Kentleşmenin bilimsel ortamda değerlendirilememesi planlı kentleşme bir disiplin içerisinde ortaya koyulamamıştır. Zamanla gecekonduların kültürünün kent kültürü ile bütünleşmeye başlamasıyla hem gecekonduların ağırlığının zayıflamasına hem de apartman yaşam biçiminin benimsenmesine katkı sağlamıştır.

Planlı dönemin ilk yıllarında şehirleşme kalkınmanın da bir gereği olarak düşünülmüştür. Öylece de teşvik edilmiştir. Buna dayalı olarak nüfus artış hızı yüksek olan kırsal kesimden sosyal ve fiziki alt yapısı iyi olan ve sanayi tesislerinin yoğun olduğu kentlere çalışmak ve kentin sosyal imkân ve kolaylıklarından faydalanmak üzere nüfus göçü artan oranda vuku bulmuştur⁸.

1927 yılı nüfus sayımına göre ülke nüfusunun %75'i kırsal alanda yaşarken, bu oran 1990 yılında %41'e düşmüştür. Yine de bu oran dünya ortalamalarına göre çok yüksektir. Örneğin ABD'de 2.6, Japonya'da 6.1, İtalya'da 4.1, Fransa'da 4.9, Almanya'da 3.1'dir⁹.

1950'li yıllardan itibaren ulaşım ve makinedeki gelişmelerin, entansif tarım, toprak yetersizliği, toprağın mirasla parçalanması, hızlı nüfus ar-

⁶ Ersel, "a.g.m.", s. 57.

⁷ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 154.

⁸ Tuncer Kocaman-Sema Beyazıt, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri*, DPT, Ankara, 1993, s. 1-2.

⁹ Filiz Doğanay, *Kırsal Kalkınma*, DPT, Ankara, 1993, s. 7.

tışı, kentlerin çekiciliği ülkemizdeki göç olgusunu hızlandırmıştır. 1990'lı yıllarda ise doğu ve güneydoğudaki terör nedeni ile kırsal kesimi etkilerken, kentlerde de ciddi sorunlara neden olmuştur. Gecekondulaşma, konut, okul, su, yol, sağlık sorunları bunların başında gelmektedir.

Türkiye'de en büyük çekici kent İstanbul olmuştur. İstanbul'un bin bir kültür kenti olması, iş imkânlarının fazla olması, Osmanlı döneminde İstanbul'da oturanları bir zamanlar askere götürülmemesi orayı göçte cazibe merkezi haline getirmiştir.

Göç

Göç, mekân ve zamanda yer değiştirme olayını ifade etmektedir. Göç, kişinin yaşamış olduğu çevreden hangi sebeple olursa olsun başka bir çevreye geçici veya kalıcı olarak yerleşmesi, yerleşmiş olduğu çevreye uyum sağlama çabasıdır. Göç, kişilerin gelecek yaşantılarının ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikli yer değiştirme olayıdır¹⁰.

Göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir¹¹. Göç, insanın içinde yaşamış olduğu sosyo-kültürel çevreden ve coğrafyadan ayrılarak başka bir sosyo-kültürel çevreye girmesidir. Ya da birey ve toplumların yerleşmek üzere bir yerden, başka bir coğrafyaya veya ülkeye gitmelerine ve yerleşmelerine göç denir. Göçler sosyal, siyasal, doğal ve iktisadi nedenlerin sonunda meydana gelebilir. Ama göç olayının temelinde bulunan ana faktör, insanların geçimlerini sağlamak için daha uygun yerlere gitmek ve burada iş bulmak, çeşitli imkânlardan faydalanmak ve yerleşmektir¹².

Göç insanlık tarihi kadar eski sosyal bir olgu olup, genellikle insanların bir coğrafi alandan başka bir coğrafi alana gönüllü veya zorunlu olarak yer değiştirmesi şeklinde olmuştur. İnsanların doğup büyüdüğü yerden başka bir yerleşim alanına yerleşmesi zor ve karmaşık bir durumdur. İnsanların doğdukları ve yaşadıkları yeri terk etmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Genel olarak bu sebepler köyün itmesi ve şehrin çekmesi teorisi ile izah edilse de detaylandırıldığında göçün, ekonomik, siyasal, ailevi, dini ve savaş gibi sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır¹³. Göç, insanların istekleri, beklentileri veya ortaya çıkan zorluklar nedeniyle yer

¹⁰ Gülsen Demir, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısçık İlçesi Örneği", *Toplum ve Göç Bildiriler Kitabı*, DİE Yayın; Bayhan Vehbi, (1996) "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", *Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 20-21-22 Kasım, Mersin, No: 2046, Ankara, 1987, s. 85.

¹¹ Vehbi Bayhan, "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", *Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 20-21-22 Kasım, Mersin, No: 2046, Ankara, 1996, s. 85.

¹² İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, 4. Baskı, İzmir, 1994, s. 94.

¹³ Ali Rıza Abay, "Göçmenlerin Şehir Algısı ve Şehirleşmelerinin Gecikme Sebepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, İstanbul, 2003, s. 165.

değiştirmedi. İnsan durup dururken doğup büyüdüğü çevreyi değiştirme düşüncesinde olması oldukça zordur. İnsanın göç etmesinde yoksulluk, işsizlik, terör, savaş ve doğal afetlerin ortaya çıkarmış olduğu zorunluluklar veya yaşam kalitesinin artırılması gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Göç insana psikolojik açıdan dramatik ortam hazırlarken, gündelik hayatta beklenmedik anda ortaya çıkması, insanları kendi çevresinden başka yabancı bir çevreye mahkûm ederken, çaresizliği, yalnızlığı, yoksulluğu, tükenmişliği, işsizliği, güvensizliği, yabancılaşmayı, çatışmayı ve kente adaptasyon sorununu bütünüyle ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan sorunların üstesinden gelme, hayatta var olmanın ötesinde hem sosyo-kültürel hem de kendini kabul ettirme mücadelesi çatışma kültürünü artırmaktadır. Bazen çatışma ortamı insanın içine kapanmasına kendi değerlerini koruyabilmek için bir mücadele içersine sürüklediği, köyden kente göç edenlerin yeni hayat şartlarına uyum sağlayıp şehir insanına mı dönüştüğü, yoksa bunu çeşitli nedenlerle gerçekleştiremeyip köyünden taşıdığı alışkanlık ve değerleri kentte de sürdürerek köylü mü kaldığı, sorusu hep sorula gelmiştir¹⁴.

Göç, dünyadaki sanayileşme süreciyle ivme kazandığı, göç hareketini sanayileşen bölgelere doğru yönlendirmiştir. Bu durum dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kırdan kente doğru akışkanlık gösterdiği görülmektedir. Göçün birey üzerindeki etkisi sosyal durumlara göre değişmektedir. Hiçbir göçmen yeni çevresine kendini tümüyle yabancı bulmaz. Göçmenler genellikle "*kendi cinsinden*" olanların bulunduğu yerlere giderler. Bu sebeple kentsel komşuluklarda etnik, dini veya benzer diğer ortaklıklar oldukça etkilidir. En açık toplumlarda bile göçmenlerin genel nüfusa özümsetilebilmesi için iki veya daha çok kuşağın geçmesi gerekir. Özümleme sürecinin ilk aşamalarında göçmen genellikle marjinal bir kişidir. Ama hiçbir zaman ne yeni ne de eski çevresine tümüyle yabancıdır¹⁵.

Göçler, göç edenlerin sayılarına göre; 1. Grup göçü, 2. Bireysel veya aile göçü şeklinde ikiye, oluş biçimine göre ise aşağıdaki türlere ayrılabilir.

1. Kontrollü göç: Milletler arası bir karakter taşır. Bir ülkeden diğerine anlaşma ile yapılan göçtür.

2. Zorunlu göç: Yaşama imkânsızlığı sebebi ile insanların bir bölgeden diğer bir bölgeye göç etmeleridir. Doğal afetler, yoksulluk, savaşların yanında yönetimler tarafından baskı ve asimilasyonlar zorunlu göçü ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Nazi Almanya'sında Yahudilere uygulanan baskı ve şiddet zorunlu göç olarak kabul edilebilir.

3. İlkel göç: Avcılık ve toplayıcılık döneminde insanların yaptıkları göçtür. İnsanlığın açlık ihtiyacını ilkel olarak gidermeye çalıştığı dönem olarak kabul edilmektedir. Avcılık ve toplayıcılık her dönemde fark-

¹⁴ Abay, "a.g.m.", s. 164.

¹⁵ Çelebi, "a.g.m.", s. 144.

lılıklar göstermektedir. İklimlere göre değişebilen avcılık ve toplayıcılık insanların avlarını yapabilmesi için yer ve zaman kadar, avlanma etkinliği göçü başlatabilmektedir. Belli bir coğrafyada kalıcı, sabit yaşam biçimini ortadan kaldırmaktadır. İlkel göçü, sadece avlanma ihtiyacının ortaya çıkarmış olduğu bir süreç olarak düşünülebilir.

4. Serbest göç: İnsanların kendi istekleri ve idealleri doğrultusunda, kırdan kente, şehirden şehre, bölgeden bölgeye yapılan göçtür. İnsanları göçe zorlayan herhangi bir durum yoktur. Göç edenlerin kendi özgür iradeleriyle verilen karar doğrultusunda, yaşam kalitesini artırmak, güvenli ortamda yaşayabilmek, sağlık, eğitim ve teknolojik hizmetlerden daha etkin yararlanma arzuları serbest göç sürecinin başlamasında daha etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Kars'ta yaşamakta olan birisinin İzmir'e, İzmir'de yaşamakta olan birisinin Almanya'da yaşamak arzusuyla göç etmesi durumu.

5. Zorlama ile göç: İnsanların kendi istekleri dışında bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye baskı ile göç etmeleridir¹⁶. Savaş hali, doğal afetler veya bir bölgede yaşamakta farklı topluluklara baskı ve asimilasyon uygulamaları sonucundaki gerçekleşen göçtür. Örneğin, Bulgaristan yönetiminin, 1980'li yılların sonlarına doğru Türk azınlığa uygulamış olduğu baskı sonucunda Türklerin Türkiye'ye göç etmesi durumudur.

Göçlerin yönü genel olarak; kırdan kente, kentten kente, kentten kıra, ülkeden ülkeye olabilmektedir.

Türkiye'de Göç:

Ülkemizde göçler dış (başka ülkelere) ve iç (ülke içinde olmak üzere) iki yönde gelişmiştir. Dış göçler başta Almanya olmak üzere Fransa, Belçika, Hollanda, Avusturya ve İsviçre gibi Batılı ülkelere sonra Orta-Doğu ülkelerine ve diğer ülkelere yapılmıştır.

İç göçler daha çok kırdan kıra, kırdan kente, kentten kente ve kentten kıra; doğudan güney ve daha çok batı illerine bir yön takip etmektedir. Türkiye 1950'li yıllardan sonra artarak devam eden kırdan kente göç ve çarpık şehirleşme olgusu ile karşı karşıya kalmıştır¹⁷. İç göçün gelişmiş toplumlardaki etkisi, zor ve gecikmeli olarak kültürün kentleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Ama Türkiye'de kentleşmenin planlı ve programlı olmaması nedeniyle kırsal kültürün kent kültürüne göre daha baskın ve kent kültürünü kuşatması sonucunda kendi toplumsal yapısına uygun sosyo-kültürel görüntülerini ortaya çıkarmıştır. Bu kuşatmanın gecekondularda yaşayanların kente uyum sağlamaktan çok kendi edinmiş olduğu kültürü yaşatmaya çalışması dikkat çekmektedir. En güzel örneği köyde yaşanan köy ağalığına benzer gecekondular ağalığını gecekondular yaşamında ortaya çıkmasıdır. Gecekondular ağalığının yeni bir olgu ola-

¹⁶ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Ün. Yay., Eskişehir, 1994, s. 209-212.

¹⁷ Abay, "a.g.m.", s. 163.

rak ortaya çıkması gecekondu ortamında kabul görmesinden kaynaklanmaktadır. Gecekondu yaşamında oluşan ağalığın kent yaşamına uyum sağlayabilecek bir katkısı olmamıştır. Gecekonducularda yaşayanlardan kısa sürede kent yaşamına uyumunu beklememek lazım. Birinci kuşak için etnik, akrabalık, dini veya diğer benzerlikler çok önemlidir. Bu yüzden kent yaşamına uyumu zordur. Uyum sürecinde ancak ikinci ve üçüncü kuşaktan beklemenin daha doğru olacağı gerçekçi gözükmektedir.

Göçlerin Sebepleri:

Şehirlere olan göç olgusunun temel nedenleri ana hatlarıyla şunlardır:

1. Tarıma yeni teknolojinin girmesi,
2. Entanstitif tarım, toprak yetersizliği ve toprağın mirasla parçalanması,
3. Hızlı nüfus artışı ve yaşama biçiminin sınırlılığı,
4. Kentlerdeki sosyal ve kültürel imkânlardan yararlanma isteği,
5. Kentlerin iş yönünden çekiciliği,
6. Haberleşme ve ulaşım alanında çekişmeler,
7. Çeşitli düzeylerde verilen yönetimle ilgili kararlar ve politikalar.

Özellikle 1950'li yıllardan itibaren tarımsal üretimdeki makineleşme, tarımda gereksinme duyulan insan gücü miktarını azaltmıştır. Fazla insan gücü zorunlu olarak kırsal bölgeleri terk ederek, iş bulma umuduyla göç etmiştir.

Hızlı nüfus artışı sonucunda tarımsal gelir yetersiz kalmış, tarımdaki işgücü fazlası iş bulmak, kendinin ve ailesinin refahını yükseltmek ve kendinden sonra gelen nesle daha iyi bir ortam hazırlamak istemiyle büyük kentlere göç etmiştir.

Ayrıca gelişen ulaşım ağı, kırsal alanlardan kentlere ulaşım da kolaylaştırmış ve iç göç hızlanmıştır. Enformasyon sistemindeki gelişmeler yakın çevrelerinden kente göç edenlerin bulunması, kentsel yaşama karşı duyulan özlemi artırmıştır.

Kırsal alanlardan veya ufak kentlerden büyük kentlere salt maddi yönden refah düzeyini yükseltmek isteyen yurttaşlar göç etmemiştir. Özellikle İstanbul gibi, sosyal alt yapısı güçlü olan kentlere göçün nedeni, yurttaşların bu kentlerin mevcut eğitim, kültür ve sağlık hizmetlerinden yararlanma isteğidir. Dolayısıyla kent yaşamının bu tür çekici unsurları orta ve üst gelir grubundaki yurttaşlarımızın da büyük şehirlere göç etmelerine neden olmuştur¹⁸.

İç Göçler:

Türkiye genelinde 1965'den 1985 yılına kadar beşer yıllık dönemler halinde göç istatistikleri incelendiğinde; her beş yılda yaklaşık 3 milyon kişinin ikametgâh değiştirdiği görülmektedir.

¹⁸ Kocaman-Beyazıt, "a.g.m.", s. 2-3.

Verilere bağlı analizler sonucunda 1965-1985 döneminde 67 ilin 20'sinin aldığı göç verdiği göçten daima fazla olmuştur. Net göç alan illerin tamamı, sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş batı bölgelerinde yer almakta, buna karşılık en fazla göç veren iller ise Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bulunmaktadır. 1975-80 ve 1980-85 dönemlerinde Kars en fazla göç veren il durumundadır. Bunu Erzurum ve Sivas illeri takip etmektedir¹⁹.

1927 nüfus sayımına göre 13,6 milyon olan Türkiye nüfusunun 2,2 milyonu (%16,4) şehirlerde yaşamakta iken, 1945'lere gelindiğinde 18,8 milyona çıkan Türkiye nüfusunun 3,4 milyonunun (%18,3) şehirlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu süre içinde şehirleşme de bir gerileme gözlemlenmektedir. 1985 verilerine göre şehir nüfusu 25,8 milyona (%51,1) çıkarken 1990 verilerine göre de şehir nüfusu 31,8 milyona (%56,3) çıkmıştır²⁰. (www.die.gov.tr/nüfus97.html.)

Göç Edenlerin Nitelikleri

1993 yılında yapılan araştırmaya göre;

1. 1985-1980 döneminde, göç edenlerin büyük çoğunluğu 15-65 yaş grubunda yoğunlaşması, yaşlı ve genç nüfus daha az göç etmiştir.
2. 1980-1985 döneminde, göç edenlerin çoğunluğunu erkek nüfus teşkil etmektedir.
3. 1980-85 döneminde, Türkiye geneline göre, okuma yazma durumu daha yüksek olan kişiler göç etmişlerdir.
4. 1980-85 döneminde, kırdan kente göç edenler ise sırasıyla hizmetler, sanayi ve tarımla ilgili faaliyetlerde bulunmaktadırlar.
5. 1980-85 döneminde kırdan kente göç olanların dörtte üçünü ücretliler teşkil etmektedir.
6. 1980-85 döneminde göç etmiş kadının toplam doğurganlık oranı Türkiye geneline ait bütün kesimler için hesaplanan oranlardan daha düşüktür.
7. Son dönemlerde net göç alan illerin tamamı, sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş batı bölgelerinde yer almakta, buna karşılık en fazla net göç veren iller ise Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bulunmaktadır.
8. Bu değerlendirmeler metropollerin göç çekim merkezleri olma niteliklerini muhafaza ettiklerini, ancak metropollerin son dönemlerde belli bir doyum noktasına ulaşmış olmaları nedeniyle çevre illerin ve sanayi merkezlerinin göç çekim merkezleri haline dönüştüklerini göstermektedir²¹.

¹⁹ Kocaman-Beyazıt, "a.g.m.", s. 6-7-8.

²⁰ www.die.gov.tr/nüfus97.html.

²¹ Kocaman-Beyazıt, "a.g.m.", s. 38-39.

Göç Edenlerin Yeni Yerleşim Yerlerindeki Nitelikleri:

Köyden-şehre göç edenlerin uyum problemi, köylü aşama aşama köylülükten kurtularak şehirli olmaya doğru yol almaktadır. Zira şehre gelen insanlar geldikleri gibi kalmaktadırlar. Ulaşım, iş, eğlence, eğitim, alış-veriş v.b. değişik amaçlarla değişik mekânlarda şehirle bütünleşme ve şehirlileşme imkânlarına kavuşmaktadırlar²².

Ülkemizde iç göçle başka yerlere yerleşenlerin nitelikleri gelişmiş ülkelerdeki göç eden insanlara, özellikle yoksul kesimlerine benzemektedir.

1. Gecekondu nüfusunun kökenine baktığımızda pek çok ailenin köy dışındaki merkezlerden kentlere geldiğini biliyoruz. Küçük kasabalardan ve başka kentlerden gelenlerin sayıları hiç de az değildir. Kimi gecekondu bölgelerinde köy kökenli olanların oranı, o bölgedeki tüm halkın yarısında bile azdır.

2. Gecekondu mahalleleri, kentin içinde belli bir tabakalaşmayı belirlediği gibi, kendi aralarında da özel bir tabakalaşmaya sahiptir. Eski gecekondu mahalleleri, gecekonducular arası tabakalaşmada üst sırada yer alır. Çünkü hem mahalledeki hizmetler çoktur, hem de halkın önemli bir kesimi, konutların tapusuna sahiptir. Bu durum eski ve yeni gecekonduculardaki hareketliliği yüksek tutmaktadır.

3. Gecekondu bölgelerindeki nüfus arasındaki kiracılık oranı yüzde 43 kadar yüksektir. Bunun anlamı, konut sahibi olan gecekondu sahiplerinin ya birden fazla gecekondu yaparak bunları kiralamaya ya da bir süre sonra başka bir gecekondu bölgesine veya kent merkezine göç ettiği'dir. Bu eğitim gecekondu bölgesine veya kent merkezine göç ettiği'dir. Bu eğilim gecekondu halkı içinde, yukarı tabakalar doğru devinim olayının çokta sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.

4. Gecekondu nüfusunun sahip olduğu mesleklerin dağılımı bakımından hizmet kesimi egemen gözükmektedir. Gecekonducularda yaşayanların üçte bir kadarı hizmet kesimine giren işlerde çalışmaktadır. Devlet memurluğu ya da kapıcılık, odacılık gibi görevler, eğlence işleri ve özel hizmet etkinlikleri hep bu grup içindedir.

5. Gecekonduculardaki işler bakımından ikinci sırada, sanayi işçiliği gelmektedir. Bu grup, gecekondu halkının "sanayileşmiş-kentleşmiş" kısmını oluşturmaktadır.

6. Sahip olunan işler yönünden üçüncü grup, küçük esnaf, küçük tüccar ve gezginci satıcıları kapsar. Bu gruptaki kişiler, işsizliğin sınırındadır. Yeni gelenler, gezginci satıcı olarak işe başlayıp küçük esnaflığa yönelirler.

7. Dördüncü bir grup, niteliksiz işçilerden oluşmaktadır. Bunların çoğu kararlı ve düzenli bir işe sahip değildir²³.

²² Hüsnüye Canbay Tatar, "Şehirleşme ve Cemaatleşme", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81.

²³ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 417-419.

Gecekondu Ağalığı:

Gecekondu sözcüğünün bir kavram olarak dilimize girişi, 1940-1950'li yıllardır²⁴. Gecekondu, halk tarafından kaçak ev olarak nitelendirilmiş, bir gecede yapılan evi ifade etmek için ortaya atılmış olan bir kavramdır. Gelişmiş veya az gelişmiş ülkeler tarafından kullanılan gecekondu sözcüğünün uluslararası bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Gecekondu kavramının uluslararası niteliğini gösteren tanımı Birleşmiş Milletler şöyle ifade etmiştir. Gecekondu, “*yasal olmayan yer işgali ya da az gelirliler kimlerinin yaptıkları barınak*”²⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Gecekondu kırsal kesimden gelenlerin, alt gelir gruplarında yer alanların yerleşim mekânlarını tanımlamakta kullanılan bir kavramdır. Genellikle kentsel imara açılmamış, alt yapısı bulunmayan, çoğu kez başkalarına ya da kamuya ait tarla niteliğindeki arsalar üzerinde kısa dönemde yapılan konut türleridir²⁶.

Gecekonduya yaşayanların büyük kısmı ya köy doğumludur ya da köy doğumlu ana baba çocuklarından oluşmaktadır. Çoğunlukla kentin alt gelir gruplarında yer aldıkları, meslek sahibi olmadıkları için hizmet sektöründe gelir ve beceri düzeyi düşük işlerde çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Genellikle eğitim düzeyleri düşük, sosyal hareketlilik imkânları sınırlıdır. Harcamalarının büyük çoğunluğunu yiyeceğe harcamaktadırlar. Gündelik hayattaki ilişkileri dışa kapalı olarak devam ettirmektedir.

Kırsal alanda yaşadıkları çevreden isteyerek veya istemeyerek yaşamalarını kentlerde arayan insanların kentlere doğru göç etmesi gecekondulaşmayı ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de kırdan kente göçle başlayan gecekondulaşma süreci II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış olan sosyal bir olgudur. Gecekonduların sadece ihtiyaç duyulduğu kadar değil, ihtiyaç dışında uyanık, işini bilen ve cesareti olanların devlet arazisine sıralı gecekonduların inşa edilmesiyle yeni yaşam biçiminin etkisiyle katmanlaşarak gecekondu ağalığını ortaya çıkarmıştır.

Gecekondu ağalığını şöyle tanımlayabiliriz. “*Gecekondu Ağa*”lığı, köyden-kente önceden göç etmiş olanların kamu arazisine sıralı gecekondu inşa ederek, köyden yeni göç edenlere cüz-i miktarda kiraya vererek kira geliri elde edenlerin oluşturduğu sosyal yapıya denir. Gecekondu ağalığı, köyden kente göç edenlerin kent yaşamında ayakları üzerinde kalabilmesini destekleyen süreci ifade etmektedir.

Maalesef gecekonduya yaşayanların köy yaşamında gördüğü, kendilerine fazla yabancı olmayan ağalık sistemine benzer gecekondu ağalığını kabul etmekte zorlanmadıkları görülmektedir. Gecekonduya ya-

²⁴ Sabri Çakır, *Elazığ İli Gecekondu Sorunlarının Sosyal Antropolojik Etüdü*, Basılmamış Doktora Tezi (Basılmamış), Elazığ, 1981, s. 30.

²⁵ Kemal Karpat, *The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization*, Cambridge, İngiltere, 1976, s. 15.

²⁶ İçli, “a.g.m.”, s. 155.

şamını devam ettirmek zorunda kalanların gecekondulaşmalarına yakınlaşmak zorundadır. Bu yakınlaşma gecekondulaşma sistemini kültürel anlamda destekledikleri söylenebilir.

Göç edenlerin kapalı yaşam biçiminden gelip gecekondulaşmaya yabancı olmalarına rağmen gecekondularda yaşamaya mahkûm olmaları, yabancı bir çevrede kendisine sahip çıkabilecek birilerine ihtiyaç duymaktadır.

Köyden göç eden gecekondulaşma kültüründe yaşamaya başlayanların önceden gelmiş gecekondulaşma yaşamında belli tecrübeye ve birikime sahip olan, kendilerine yol gösterenlerin gecekondulaşmalarını kabul etmekte zorlanmadıkları görülmektedir. Gecekondulaşma bir yönden sahiplenme duygusunu veren, hayatı kolaylaştıran ve diğer taraftan gecekondulaşmanın kent yaşam biçimine uyumunu zorlaştıran görüntüsü bulunmaktadır.

Türkiye'de Göç Olgusunun Sosyal Tabakalaşmaya Etkisi:

1950'li yıllardan itibaren ülkemizde başlayan göç, 1990'lı yıllarda, büyük şehirlerde doyum noktasına ulaşırken konumuz olan sosyal tabakalaşmaya da yeni boyutlar getirmiştir.

1- Genel olarak köylerde kendi kendini barındıran, işi kendisine yeten bir tabaka kalmıştır. Artık tarlalarda çalışacak işçiler daha çok şehirlerin kenar mahallerinden taşınmaktadır.

2- Özellikle büyük şehirlerde metropoliten bölgelerde gecekondular bu göçlerle oluşmuştur.

3- İlk gecekondulaşma sahipleri güç oluşturmaya başladıktan sonra tapularını almaya başlamışlar, oturulabilir, kiraya verilebilir konutlarını yaptırmışlardır. Giderek bunlar gecekondular içinde üst gecekondulaşma tabakasını oluşturmuşlar diyebiliriz.

4-Daha sonraki göç kuşağı hizmet sektöründe çalışanlardır ki, onlarda kendilerine yetebilmektedirler. Bunlara orta gecekondulaşma tabakası denilebilir.

5- Geçici mevsimlik işlerde olanlar en zor durumda olanlardır.

6- Kentlerden büyük kentlere ticaret ve sanayi amacı ile giden insanlar, büyük kentlere uyumda hiç problem yaşamamaktadırlar.

7- "Köy ağalığı" sistemi gecekondulaşma ile "gecekondulaşma ağalığı" sistemine dönüşmüştür denilebilir. Bazı bölgelerde gecekondulaşma adıyla sıralı apartmanlar görülebilmektedir.

8- Kendi içinde sosyal tabakalar oluşturan göç insanları şehir nüfusunun genel olarak alt tabakasını teşkil etmektedir.

Sosyal Tabakalaşma

Tanım:

Tabakalaşma, bir toplumun değişebilir kıstaslar eşliğinde farklı gruplara bölünmesini ifade eder²⁷. Sosyal tabakalaşma, genellikle bütün top-

²⁷ İzzet Çıvgın-Remzi Yardımcı, *Sosyolojiye Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 53.

lumlarda var olan sosyal grup ve sosyal tabakaların hiyerarşik sıralamasıdır. Toplumların birbirinden farklı özelliklere sahip tabakalardan oluşması, tabakaların güç ve prestij hiyerarşisine göre düzenlenmesi bütün toplumlarda görülen ortak özelliktir. Tabakalaşma bireylerin toplumsal yapı içerisinde belirli kriterler çerçevesinde statü, güç ve rollerin aşağı yukarı gruplandırılmaları ve derecelendirmeleridir.

Tabakalaşma ilkel topluluklardan çağdaş toplumlara kadar bütün toplumlarda hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Toplumlardaki hiyerarşik yapının insanlar arasındaki eşitsizliğe dayanması, insanlar arasındaki eşitsizliğin cinsiyet, yaş ve zeka gibi farklılıkların yanında eğitim, zenginlik ve saygınlık gibi farklılıkları bulunmaktadır. Bu doğrultuda tabakalaşma, bir topluluğun iş bölümü gereği benzer veya aynı rolleri (konumları) ve bunlara bağlı statüleri paylaşan bireylerin oluşturduğu hiyerarşik gruplara bölünmesi²⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal tabakalaşma, gerek nitelik gerek nicelik yönü artan ve değişen insan topluluklarında rastlanan bir gelişmedir²⁹. Gelişmenin aşağıdan yukarıya yukarıdan aşağıya doğru değişkenlik içerisinde olduğunu prestij, güç, iktidar, cinsiyet ve eğitim gibi kriterlerle gruplama veya sınıflamalar yapılarak değerlendirilmektedir. Tabakalaşma, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal anlamda üst üste gelen (gruplar) halinde farklılaşmasıdır³⁰. Bu tanım, kişilerin ve grupların, az veya çok, fakat belirli bir derecede sürecek bir statüler hiyerarşisi içine girmesini³¹ ifade etmektedir. Tabakalaşma aynı zamanda bir toplumda güç ilişkilerini de içermektedir. Toplumlarda ortaya çıkan belli güç ilişkileri, normatif sistemle meşru hale gelmektedir. Bu durum alt üst ilişkilerinin kullanımıyla işleyebilir. Bu bakımdan güç kullanımı ve güç odakları biçimlerini de genelleyen bir kavram olarak görülmektedir.

Toplumda sosyal mevkileri işgal eden fertlerin farklı statülere yatay ve dikey olarak bir tabaka içinde yer alırlar. Toplumun meydana getiren insanların bu suretle farklı tabakalar teşkil etmelerine sosyal tabakalaşma denmektedir. Böylece tabakalaşmanın bir tür eşitsizlik hiyerarşisi³² olduğunu, toplumu oluşturan fertler arasında eşitsizliklerin yol açtığı farklılaşmalar, "hiyerarşi"lerin ortaya çıkmasına neden olmakta; bu durum, sosyal tabakalaşma olgusunu meydana getirdiği³³ kabul edilmektedir.

Bütün tanımlarda toplumsal tabakalaşmanın evrensel olduğu, toplumların katmanlara ayrılması, fertlerin işgal ettikleri mevkiler itibariyle

²⁸ Muzaffer Sencer, *Sosyal Sınıflar (Kriterler ve Göstergeler)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1974, s. 119.

²⁹ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 196.

³⁰ Abdullah Dinçkol, *Sosyolojiye Giriş*, Der Yay., İstanbul, 2001, s. 193.

³¹ Sencer, "a.g.m.", s. 119.

³² Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yay., Ankara, 1987, s. 294.

³³ Zeki Arslantürk-M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 362.

eşitsizliklerin olması, sosyal mevkii işgal etme ve bu mevkilerin üst üste veya alt alta gelmesidir. Toplumlarda insanların tamamıyla eşit derecelerin ve ayrıcalıkların olduğu sosyal yapıya rastlamanın mümkün olmadığı, her toplumda kadınlarla erkeklerin, büyüklerle küçüklerin ve fakirlerle zenginlerin arasında kesin olarak statülerinde farklılıkları vardır. Bu farklılıklar sosyal tabakalaşmanın oluşmasını sağlamaktadır.

Tabakalaşma Biçimleri:

Toplum bilimciler tarafından kaç türlü tabakalaşmanın olduğu tartışılmış ve araştırılması yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sosyal tabakalaşmanın kölelik, kast, zümre ve sınıf olarak gerçekleştiği yönünde kabul gören bir sonuç ortaya çıkmıştır. Yapılan sınıflamalar doğrultusunda tabakalaşma çeşitleri şöyledir.

Kölelik: Toplumsal eşitsizliğin en aşırı biçimde görüldüğü yapılanma şeklidir³⁴. İnsanlık tarihi kadar eski, aynı zamanda insanlığın utanç verici bir yüzüdür. Kölelik, bireyin hiçbir hakka sahip olmaması, bir meta gibi alınıp satılması olarak tanımlanmaktadır. Kölelik, dramatik olduğu kadar hiçbir şekilde değişmeyen bir statüye sahiptir. Sahibi köleye istediği gibi hak verme yetkisine sahiptir. Sahibi tarafından ne kadar hak verilirse köle o kadar hak sahibi olabilir. Köle koşullar ne olursa olsun hak elde etme düşünce ve gayreti içerisinde olsa dahi bunun mümkün olamayacağını bilir. Bu yüzden köleler için dikey hareketlilik söz konusu değildir. Çünkü kölelik kalıtsal olarak babadan oğluna geçmektedir. Ancak köleyi efendisi azlederse, o zaman köle için dikey hareketlilikten bahsedilebilir. Kölenin özgürlüğü elde etmesiyle sosyal tabakalaşma sürecinde farklı bir statüyü elde ederek sosyal yaşamına devam etme hakkını elde eder.

Kast Sistemi: Genellikle ülke olarak Hindistan'da görülmektedir. Kast sistemi sosyal hareketliliğin olmadığı bir toplumsal yapıyı işaret etmektedir. Esasen kast sisteminin özelliği dini ve ekonomik farklılaşmayla bağlantılı olmasıdır. Kast sistemi kesin sınırlarla tabakalar arası ilişkileri birbirinden soyutladığı, birey hangi tabakada dünyaya gelmişse hiçbir değişiklik yapma hakkına sahip olmadan aynı tabakada sosyal hayatını devam ettirme zorunluluğu vardır. Kast sisteminde üyeliğin doğumla kazanılan bir statü olduğunu, başarı yoluyla statü elde etmenin mümkün olmadığı, kişiye atıf yoluyla verilmektedir. Her kastın kendisine göre normları vardır. Normlara uymayanlara ceza uygulanmakta, öncelikle fiziksel ceza daha sonra kastan dışlanma durumu vardır. Kast sisteminde dikey hareketliliğin olmadığı yatay hareketliliğin olduğu bir sistemdir. Sistem olarak hukuk sistemi tarafından kabul görmüş durumdadır. Kast sisteminin yüzyıllardır katı bir şekilde uygulanması sonucunda ortaya

³⁴ İçli, "a.g.m.", s. 133.

çıkarmış olduğu olumsuzlukların devam etmemesi için, düşük yoğunlukta olsa dahi sistemin kaldırılmasına yönelik tartışmaların yapıldığı görülmektedir.

Zümre: Ortaçağ Avrupa'sında görülen sosyal bir yapılanmadır. Zümreler kölelik ve kast sistemlerine göre biraz daha esnek ve açık bir sistemdir. Çünkü bireylerin az da olsa sosyal statü ve rollerini değiştirme şansı bulunmaktadır. Her zümrenin kendisine ait bir statüsü vardır. Bu statüler hukuken tanımlanmışlardır. Bu statülerin hakları, görevleri, ayrıcalıkları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Zümrelerin geniş bir iş bölümüne sahip olmasının yanında farklı fonksiyonları da vardır. Örneğin herkesi korumak soylulara herkes için dua etmek din adamlarına aittir. Zümrelerin siyasal grupları oluşturduğunu fakat serflerin bir zümre oluşturmadığını Ortaçağ Avrupa'sında görülen zümreler daha sonra değişme ve gelişmeyle ortaya çıkan yapıya uyum sağlayamadığı için zamanla tamamen ortadan kalktığı görülmektedir.

Sosyal Sınıf: Sınıf kavramı karmaşık bir sosyal olgu olması nedeniyle ortak bir tanımı yapılamamıştır. Sosyal sınıflar sanayi toplumlarının karakteristik gruplarıdır. Bu toplumlarda gelenekler ve dinin etkisinden çok makineleşme ve teknolojinin önem kazandığını görülmektedir. Bu yüzden sosyal sınıf, birbirinden farklı olan insanların grup oluşturmalarını sağlayan güç olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sınıf, insanların toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına göre ister bu pozisyonun, mevkinin bilincinde olsun ister olmasın bölünmeler³⁵ olup, maddi ve kendiliğinden oluşan gerçekler³⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Genellikle her toplumda üç sınıftan söz edilmesi, üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıf olarak kabul edilmektedir. Her toplumda üç sınıfın olduğu kabul edilmesine rağmen sosyal sınıflar arasında farklılıkların olması doğaldır. Bu farklılıkların yaşam kaliteleri, ekonomik ve eğitim durumları sınıf bilincini ortaya çıkarması sonucunda davranış kalıplarını oluşturmaktadır.

Sosyal sınıflar, farklı tabakalaşma biçimleri olan kölelik, kast ve zümrelerin sanayileşme ile birlikte yerlerini sınıf sistemine bırakmasıyla ortaya çıkmıştır. Sosyal sınıfların kast ve zümrelere göre daha açık olduğu söylenebilir. Sınıflar arası sosyal hareketliliğin daha fazla olduğu, fakat hukuksal dayanağının olmadığı kanunlar karşısında herkesin olduğu bir sistemdir.

Yukarıda verilen tabakalaşma çeşitleri dışında, Kurtkan tabakalaşmayı şöyle ifade etmektedir:

1. Kapalı kast ve zümre tabakalaşması: Bir tabakadan diğerine geçmenin zor olduğu, bu geçişte büyük engellerin bulunduğu tabakalaşma biçimidir. Toplumlardaki sosyal hareketliliğin etkin olmadığı, özellikle dikey hareketliliğin yaşanmadığı bir süreci ifade etmektedir. Kapalı taba-

³⁵ Özkalp, "a.g.m.", s. 246.

³⁶ Özkalp, "a.g.m.", s. 247.

kalaşmaya Hindistan'daki kast sistemi örnek verilebilir. Burada doğumla beraber gelen tabakalaşma sistemi vardır. Her tabakalaşma biçiminin kendisine ait farklı kuralları mevcuttur.

2. Açık sınıf tabakalaşması: Bir tabakadan sınıftan diğerine geçişin tahsil ve terbiye ile ekonomi ile çalışma ile mümkün olduğu tabakalaşma biçimidir ki, toplumlarda daha çok görülen sistem budur³⁷. Toplumda sosyal hareketliliği kontrol amacıyla baskı altında tutmaya çalışan bir gücün olmaması, genellikle dikey hareketliliğin önünde güçlü bir engelin olmaması, bireyin gayretleriyle elde etmiş olduğu statüler açık sınıf tabakalaşma sürecinde etkili olmaktadır.

Toplumlarda bazı meslekler bazı gruplara kapalı ise orada kapalı meslek tabakalaşmasından söz edilebilir. Tabakalaşmanın iktisadi yönü veya boyutu tüm toplumlarda önemli olmuşsa da, bu en açık bir şekilde modern toplumda öne çıkmıştır. Ayrıca tüm meslekler bir anlamda eşit biçimde değer verilemez. Mesleklerin katmanlaşması gerçekte çok karmaşık bir fenomendir³⁸.

Sosyal Hareketlilik ve Göç

Sosyal Hareketlilik:

Sosyal hareketlilik, sosyal yapı içerisinde görülen süreçlerden birisidir. Sosyal hareketlilik, bireylerin ve sosyal grupların tabakalar arasında gerçekleşen bir konumdan farklı konuma hareketleri olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hareketlilik bireyin yaşam standartlarında veya statüsündeki değişmeyi ifade etmektedir.

Değişimin sosyolojik araştırmalarında kullanılan sosyal hareketlilik kavramı sosyal hiyerarşinin genellikle mesleki olarak nitelenen farklı seviyeleri arasında fertlerin hareketliliğine işaret eder. Toplumda bireylerin, zümrelerin ve kültür unsurlarının sosyal tabakalaşmada ya da sosyal mekânda yer değiştirmesini ifade eder.

Sosyal hareketlilik dikey ve yatay ekseninde olmak üzere çeşitli ayrımlarla incelenebilmektedir. Bu çeşitli hareketlilik halini görebilmek için her şeyden önce toplumun bir sosyal piramit şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu çeşitli hareketlilik halini görebilmek için her şeyden önce toplumun bir sosyal piramit şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Hareketlilik kavramı tabakalaşma kavramıyla doğrudan ilgilidir³⁹.

Sosyal Hareketlilik Çeşitleri:

Cemiyette kendiliğinden meydana gelebilen değişmelerin önemli bir tipi, fertlerin yerlerini, mesleklerini, sosyal sınıfların ve gelir seviyelerini değiştirmek suretiyle gösterdikleri hareketliliktir.

³⁷ Amiran Kurtkan, *Köy Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 201-202.

³⁸ Davut Dursun, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Risale Yay., İstanbul, 1990, s. 472.

³⁹ Bülent Şenay, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Risale Yay., İstanbul, 1990, s. 460.

Coğrafi Hareketlilik:

Coğrafi hareketlilik, insanların yaşadıkları yerleri bazı nedenlere dayalı olarak yer değiştirmelerini ifade eder. Coğrafi hareketliliğin isteğe bağlı veya zorunlu olarak iki türlü gerçekleşmektedir. İsteğe bağlı olan hareketliliğin, herhangi bir resmi veya resmi olmayan otoritenin baskısı olmadan gerçekleşmektedir. Örneğin, kırsal kesimden iş bulmak amacıyla kente gelme isteğe bağlı hareketliliğdir. Veya meslek hareketliliği birlikte veya ayrı ayrı gerçekleşebilir. Bir ildeki öğretmenin naklen başka bir ilde öğretmen olarak gitmesi coğrafi hareketliliğe, aynı öğretmenin ticarete atılarak gitmesi coğrafi-mesleki hareketliliğe örnek verilebilir.

Mesleki Hareketlilik:

İnsanların coğrafi bakımdan hareketlilik göstermeden mesleklerini değiştirmeden doğan hareketliliğdir. İlçede terziliği bırakan kimsenin konfeksiyon mağazası, berberliği bırakan kimsenin parfümeri açması gibi (Gelir düzeyi, yaşama düzeyi aynı olmak kaydıyla).

Yatay Hareketlilik:

Yatay hareketlilik, bireylerin ve grupların toplumsal tabakalarında hiçbir değişiklik olmadan farklı bir konuma geçmeleridir. Bu tür hareketlilikte bireyin statüsünde herhangi değişikliğin olmamasıdır. Ferdin gelirinde ve hayat düzeyinde değişiklik olmadan başka bir iş koluna geçmesi. Mesela, ferdin memurluğu bırakıp fabrika işçisi olması gibi.

Dikey Hareketlilik:

Dikey hareketlilik, bireylerin ve grupların bir sosyal tabakadan diğerine geçmelerini anlatmaktadır. Dikey hareketlilik yukarıdan aşağıya doğru olduğu gibi, aşağıdan yukarıya doğru da olabilir.

Ferdin sosyal tabakalaşma piramidinde bir üst tabakaya yükselmesini bir alt tabakaya düşmesini ifade eder. Taşeronun müteahhitliğe, memurun genel müdürlüğe veya müsteşarlığa yükselmesi gibi (Dikey-aşağıdan yukarıya hareketlilik). Fabrikatörün iflas etmesi esnafın dükkânını kapatarak günlük işçiliğe dönmesi ise yukardan aşağıya dikey hareketliliğdir⁴⁰.

Sonuç

Türkiye’de 1950’lerde başlayıp devam eden göç olgusu, göç kaynağı olan kırsal kesimde sosyal mesafelerini yaklaştırıp daha homojen bir yapı oluştururken, kırsal kesimden kentlerin metropoliten bölgelerine yerleşenler kendi içinde dereceli gecekondü tabakasını oluşturmaktadır. Yine bu insanlar kırsal kesimde kazanmış oldukları cemaat özelliklerini

⁴⁰ Kurtkan, “a.g.m.”, s. 120-122.

daha geniş biçimde yeni bölgelerine taşıyarak, siyasetle çok yakından ilgilendikleri görülmektedir. Yaşamış oldukları bölgelerde en eylemli ve hareketli grup olarak öne çıktıkları görülmektedir.

Türkiye'de göçün yönü doğudan batıya ve güneyedir. Elverişsiz şartlarda tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal kesim insanların bir kısmı kentler yerine, tarım ve hayvancılığı daha rahat yapabilecekleri şartları uygun yine kırsal kesime göç etmişler. Zor hayat şartlarından sonra gittikleri yeni kırsal yerleşim merkezlerinde nüfus avantajlarıyla da daha çalışkan ve dinamik özellikler göstermişlerdir. Bu görüntü gerek gecekonduların çeşitli kademelerine, gerek kentten kentte ve gerekse kırdan kıra göç eden ve sayıları hayli kabarık olan bu insanlar gelecekte ekonomik, siyasal ve kültürel yönleriyle büyük güç olma yolunda ilerlemektedirler. Gecekondu süreci, kırsal alanlarda yüz yıllarca kendine özgü inanç ve değerle sistemiyle yaşamını sürdüren halkımızın, büyük kentlerin varoşlarına yerleşen işsiz güçsüz insanlarımızın oluşturduğu yoksulluk kültürünü de başlatmış oldu⁴¹.

Kırsal kesimde "*Köy Ağalığı*" sistemini yaşamaları ve ağalık sistemine yabancı olmayan bir kültüre sahip olmaları, gecekondularda "*Gecekondu Ağalığı*" sistemini sosyo-kültürel açıdan zorlanmadan kolaylıkla oluşturdukları görülmektedir. Kademeli göç sonucunda önce yerleşenlerin sıralı gecekondulara sahip olmaları, gecekondu ağalığını doğrulamaktadır. Bu durum kendi içersinde tabakalar oluşturan fakat kent nüfusunun alt tabakasından kendisini uzaklaştıramayan bir görüntü içerisindedir.

Bu insanlar kırsal kesimde yaşadıkları eğitim, sağlık, sağlıksız konut gibi sorunları nedeniyle göç ettikleri, yine de sorunların değişik biçimde gecekondu yaşamında kısmen yaşadıkları görülmektedir. Günlük hayatın akışı içersinde sorunlarla boğuşmasına rağmen, kendilerinin gelecekte fazla beklentisinin olmadığı, en azından çocuklarının geleceği daha güzel ve güvenli olabileceğini düşünmeleri sorunların acısını biraz olsun azaltmaktadır. Sadece karnını doyurmak için değil, çalışma imkânıyla emeklilik hakkını elde edeceği düşüncesi geleceğe ümitle bakabilme durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Geleceğe ümitle bakabilme gecekondu yaşamının sosyo-ekonomik yönünü ikinci plana attığı görülmektedir. Geçim sıkıntısı yaşamasına rağmen yazın hasat mevsiminde memleketine giderek üretmiş olduğu ürünleri, kışın tüketmesi gecekondu yaşamını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca köyüne gittiğinde şehirli kimliğiyle algılanması ona itibar kazandırmaktadır. Böylece gecekondu yaşamında sıkışıp kalanların köyünde kısa süreli de olsa itibar kazanması onu mutlu etmeye yeterli olduğu söyleyebilir.

⁴¹ Orhan Türkdöğen, "Tarihsel Bir Yaklaşım Pontus Kültürü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 166, İstanbul, 2007, s. 12.

Kaynakçalar

- Abadan Unat, Nermin, "Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri", *SBF Dergisi*, C. XXVII, No: 2.
- Abay, Ali Rıza, "Göçmenlerin Şehir Algısı ve Şehirlileşmelerinin Gecikme Sebepleri (İstanbul Örneği)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 147, s. 163-172, İst., 2003.
- Arslantürk Z. - Amman M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yay., İstanbul 2001.
- Atalay, İbrahim, *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, 4. Baskı, İzmir, 1994.
- Bayhan, Vehbi, "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", *Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi 20-21-22 Kasım*, Mersin 1996.
- Çakır, Sabri, *Elazığ İli Gecekondu Sorunlarının Sosyal Antropolojik Etüdü*, Basılmamış Doktora Tezi (Basılmamış), Elazığ, 1981.
- Çıvgın, İzzet - Yardımcı, Remzi, *Sosyolojiye Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- Demir, Gülşen, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısçık İlçesi Örneği", *Toplum ve Göç Bildiriler Kitabı*, DİE Yayın No: 2046, Ankara, 1997.
- Dinçkol, Abdullah, *Sosyolojiye Giriş*, Der Yay., İstanbul, 2001.
- Doğanay, Filiz, *Kırsal Kalkınma*, DPT, Ankara, 1993.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yay., Ankara, 1984.
- Dursun, Davut, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Risale Yay., İstanbul, 1990.
- Erkal, Mustafa, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ersel, Birsen, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, İmaj Yay., 2002, Ankara.
- Gökçe, Birsen, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınları, Ankara, 2004.
- Güven, S., *Dış Göç ve İşçi Yatırım Ortaklıkları*, TODAİE Yay., Ankara, 1977.
- İçli, Gönül, *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Karpat, Kemal, *The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization*, Cambridge, İngiltere, 1976.
- Kocaman, Tuncer - Beyazıt Sema, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri*, DPT, Ankara, 1993.
- Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Kurtkan, Amiran, *Köy Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, And. Ün. Yay., Eskişehir, 1994.
- Sencer, Muzaffer, *Sosyal Sınıflar (Kriterler ve Göstergeler)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1974.
- Şenay, Bülent, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Risale Yay., İstanbul, 1990.
- Şener, Sami, *Sosyoloji*, Deha Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Tatar, Hüsnüye Canbay, "Şehirlleşme ve Cemaatleşme", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1997.
- Türkdoğan, Orhan, "Tarihsel Bir Yaklaşım: Pontus Kültürü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 166, İstanbul, 2007.
- Türkdoğan, Orhan, *Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul, 1977.
- Türkiye İstatistik Yıllığı*, DPT, Ankara, 1997.